

УДК 343.224.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.4>

ЮВЕНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Рагімов Фаіг Вагіф огли,

orcid.org/0000-0001-5645-4560

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Робота присвячена теоретичному обґрунтуванню інституту ювенальної відповідальності у загальнотеоретичній конструкції юридичної відповідальності, з'ясуванню та дослідженню її ознак. Доведено необхідність удосконалення специфічного правового статусу дитини, шляхом закріплення ювенальної відповідальності як невід'ємної складової тріади правового статусу (правоздатність, дієздатність та деліктоздатність). Наголошено, що такий процес не може обмежуватись суто встановленням прав та обов'язків неповнолітнього суб'єкта, а й включати закріплення відповідних гарантій. Виокремлення ювенальної відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності з її комплексним характером та специфічною методологією, має гарантувати належне дотримання прав дитини в Україні. Теоретичне обґрунтування ювенальної відповідальності має проводитись з обов'язковим виділенням у її структурі позитивного та негативного аспектів. Встановлення позитивної ювенальної відповідальності має стимулювати неповнолітніх до дотримання правових норм, тим самими запобігаючи їх подальшому входженню до делінквентних груп. Сформовано ознаки ювенальної відповідальності, до яких запропоновано віднести: 1) сприяння ресоціалізації дитини у суспільстві; 2) виховний характер; 3) застосування і виконання не тільки державними органами, але й іншими соціальними суб'єктами, уповноваженими на те державою; 4) не репресивний захід впливу у відповідь на протиправну поведінку, а спосіб переконання про неприпустимість продовження таких дій; 5) застосування державними та недержавними інституціями; 6) відсутність негативних наслідків. Запропоновано визначення поняття ювенальної відповідальності, під якою розуміється комплексний інститут реагування державних та недержавних суб'єктів владних повноважень на деліктну поведінку дитини (неповнолітньої особи) із застосуванням заходів переконання та примусу з метою формування у неї правової культури та правової свідомості. Зроблено висновок про готовність суспільства та держави та повного визначення правового статусу дитини, шляхом впровадження інституту ювенальної відповідальності. Вбачається, що виокремлення ювенальної відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності з її комплексним характером та специфічною методологією, має гарантувати належне дотримання прав дитини в Україні.

Ключові слова: ювенальна відповідальність, правовий статус, неповнолітня особа, відповідальність, правова поведінка.

Rahimov F.V. Juvenile liability in Ukraine: problems of formation

The work is devoted to theoretical substantiation of the institute of juvenile liability in the general theoretical construction of legal liability, and to clarification and study of its features. The author proves the need to improve the specific legal status of a child by enshrining juvenile liability as an integral part of the legal status triad (legal capacity, legal capacity and tort capacity). It is emphasized that such a process cannot be limited to the establishment of rights and obligations of a minor subject, but should also include the establishment of appropriate guarantees. The distinction of juvenile liability as a specific type of legal liability with its complex nature and specific methodology should guarantee proper observance of children's rights in Ukraine. The theoretical justification of juvenile liability should be carried out with the obligatory allocation of positive and negative aspects in its structure. The establishment of positive juvenile liability should encourage minors to comply with legal norms, thereby preventing them from

further joining delinquent groups. The author formulates the features of juvenile liability, which include: 1) promotion of the child's re-socialization in society; 2) educational nature; 3) application and enforcement not only by state authorities, but also by other social actors authorized by the state; 4) not a repressive measure of influence in response to unlawful behaviour, but a way of persuading about the inadmissibility of continuation of such actions; 5) application by state and non-state institutions; 6) absence of negative consequences. The author proposes a definition of the concept of juvenile liability, which is understood as a comprehensive institution of response of state and non-state actors to the tortious behaviour of a child (minor) using measures of persuasion and coercion with a view to forming legal culture and legal consciousness in such a child. The author concludes that society and the State are ready to fully define the legal status of a child by introducing the institute of juvenile liability. It is believed that the allocation of juvenile liability as a specific type of legal liability with its complex nature and specific methodology should guarantee proper observance of children's rights in Ukraine.

Key words: juvenile responsibility, legal status, minor, responsibility, legal behaviour.

Постановка проблеми. Звернення особливої уваги до правового статусу дитини з боку держави, прийняття низки спеціалізованих законів та виокремлення статусу дитини при кваліфікації правопорушень призводить до логічного виокремлення особливого виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності. Визнання особливого статусу дитини у правовому полі держави зобов'язує до формування специфічного регулювання юридичної відповідальності неповнолітніх суб'єктів права. Тим більше, ратифікація Україною Конвенції ООН про права дитини та подальший розвиток правового регулювання ювенальних відносин, дають змогу говорити про появу галузі ювенального права у системі права України, поставити питання про необхідність виокремлення ювенальної відповідальності як одного з його компонентів.

Стан дослідження проблеми. Юридичній відповідальності неповнолітніх було присвячено низку правничих праць. Так, окремі питання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх досліджували такі вчені: А.А. Павловська, Ю.Л. Видолоб, Н.В. Ортинська, О.С. Яцун, Т.О. Гончар, Т. І. Дмитришина, О.А. Плашовецький, Є.С. Назимко та інші. Загальнотеоретичним питанням адміністративної відповідальності присвятили свої дослідження І.А. Галаган, А.С. Дугенець, Б.М. Лазарев, Р.М. Опацький, К.В. Пісоцька. Питання цивільно-правової відповідальності неповнолітніх вивчали такі науковці, як: А.М. Белякова, І.С. Канзафарова, О.О. Отрадна, І.С. Тімуш, Ж.Л. Чорна, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич та ін. Ювенальна відповідальність безпосередньо досліджу-

валася Н.М. Крестовською в підрозділі її докторського дослідження.

Таким чином, незважаючи на актуальність проблеми, можна констатувати відсутність комплексних досліджень ювенальної відповідальності в Україні.

Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування проблем становлення ювенальної відповідальності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формування правового статусу суб'єкта передбачає наявність обов'язкового елементу – деліктоздатності. Не оминула зазначена проблематика і правового статусу неповнолітніх осіб.

Сьогодні, національна правова система детально регламентує правоздатність та дієздатність дитини, однак деліктоздатність дещо «розпорошена» по різних нормативних актах які містять колізійні норми.

Так, слід повністю підтримати позицію О.В. Зайчука який класифікує відповідальність не лише за галузевою, а й з за суб'єктною ознакою, визначивши критерієм поділу при цьому особливості делінквентних груп [1, с. 31]. У свою чергу О.М. Болсунова наголошує, що до характеристик юридичної відповідальності включають обов'язкову наявність суб'єкта, стосовно якого юридична відповідальність реалізується як у каральному, так і виховному аспекті. Це дозволяє вести мову про цілеспрямований та конкретний характер юридичної відповідальності [2, с. 63]. Тобто основою для поділу права на галузі можуть виступати як предмет регулювання, так і суб'єкт.

Виходячи з існуючого нормативно-правового регулювання сьогодні наявні такі основні види юридичної відповідальності дітей: 1) кримінальна відповідальність;

- 2) адміністративна відповідальність;
- 3) цивільно-правова відповідальність;
- 4) дисциплінарна відповідальність.

Кожна із перерахованих галузей права регулює власне коло суспільних відносин. Водночас, спільною рисою зазначених інститутів права є наявність окремих розділів (статей), що регулюють кваліфікацію правопорушень вчинених неповнолітніми, а також особливості провадження в таких справах.

На наш погляд в основу виділення ювенальної відповідальності повинна бути вкладає суб'єктність. Саме суб'єкт правопорушення має основоположне значення як для ювенального права в цілому так і для ювенальної відповідальності зокрема.

У своєму дослідженні Н.М. Крестовська цілком влучно зазначила, що специфіка суб'єктного складу ювенально-правових відносин полягає в тому, що одним з їх учасників (прямо або опосередковано – через своїх законних представників) виступає дитина, яка має унікальну правосуб'єктність (повну правоздатність у поєднанні з частковою або неповною дієздатністю та спеціальною деліктоздатністю), зумовлену процесами фізіологічного дорослішання та соціалізації дитини [3, с. 37].

Виділення інституту ювенальної відповідальності дозволить у перспективі вивести визначального суб'єкта ювенальних правовідносин – дитину, на окремий рівень у правовідносинах та встановити специфічний механізм притягнення неповнолітніх осіб до відповідальності. Так, згідно з концептуальними положеннями національного законодавства, розробленими протягом останнього десятиріччя, правосуддя у справах неповнолітніх має носити відновний характер, сприяти усвідомленню правопорушником необхідності відповідати за свої вчинки та впроваджувати заходи щодо відновлення порушених стосунків та відшкодування завданої шкоди [4; 5].

Окрім того вважаємо за доцільне зазначити, що ювенальній відповідальності властиві декілька основних ознак, до яких ми відносимо:

Перша. Сприяння ресоціалізації дитини у суспільстві. Сьогоднішня виправна система, незважаючи на її гуманну природу, направлена перш за все на застосування державно-примусових заходів для

виправлення антисоціальної поведінки. Адміністративно-деліктне та кримінальне законодавство передбачає заходи впливу. До таких можна віднести примусові заходи виховного характеру, які передбачені Кримінальним кодексом, заходи впливу, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, дисциплінарні заходи, постанови про які мають доповнити освітянське законодавство України (догани, обов'язкове відвідання додаткових занять, призначення наставника з числа старших учнів, добре встигаючих за шкільною програмою тощо), а також інші заходи, які варто запозичити з досвіду зарубіжних країн з розвинутою системою ювенальної юстиції. Насамперед, це обов'язок пройти лікування від наркотичної та алкогольної залежності, обов'язкова участь у психокорекційній програмі, відшкодування збитків шляхом самостійних трудових зусиль, написання апологетичного твору або листа, участь в екологічній програмі або праці на користь громади [6]. Таким чином, враховуючи недостатню ефективність, а також застарілість окремих заходів державного примусу, виникає необхідність в переосмисленні їхньої доцільності й відповідності сучасним умовам розвитку дитини.

Друге. Виховний характер. Враховуючи, що правопорушення вчиняються переважно у підлітковому віці, існує висока ймовірність перевиховати таку особу через відсутність сформованої стійкої антисоціальної поведінки. Перевиховання такого підлітка може відбуватися через проведення широкої роз'яснювальної роботи шляхом екскурсного відвідування місць позбавлення волі, залученням до культурно-масової, спортивної та суспільно-корисної праці.

Третє. Застосування і виконання не тільки державними органами, але й іншими соціальними суб'єктами, уповноваженими на те державою. З метою виправлення антисоціальної поведінки неповнолітнього правопорушника, слід передбачити можливість передачі такої особи до патронатних сімей, на поруки недержавним структурам, медіаторами, адміністрації навчальних закладів тощо. Основною метою тут є переконання дитини-правопорушника в хибності її поглядів та

поведінки, шляхом демонстрації можливостей своєї реалізації в межах правового поля. Крім того, залучення недержавних суб'єктів надасть можливість зменшити обсяги видатків на державне фінансування.

Четверте. Ювенальна відповідальність виступає не репресивним заходом впливу у відповідь на протиправну поведінку, а способом переконання про неприпустимість продовження таких дій. Загальновідомий факт, що місця позбавлення волі давно втратили своє основне завдання – перевиховання особи. Неповнолітній, потрапивши до місця позбавлення волі, навпаки, переймається злочинною субкультурою, формує антисоціальну поведінку у ранньому віці та часто відчуває образу і злість на правову систему, що його «покарала». Саме з метою уникнення довгострокових негативних наслідків, позбавлення волі має виступати як виключний захід реагування на небезпечну антисоціальну поведінку.

П'яте. Ювенальна відповідальність може застосовуватися державними та недержавними інституціями. Право застосовувати заходи ювенального впливу слід делегувати не лише органам державної влади, а й місцевого самоврядування, інституціям громадянського суспільства. Наприклад, недержавні підліткові суди (Teen Courts), що діють в США. У таких судах дорослі або зовсім не беруть участі, або лише керують процедурою. Цим судам підсудні вперше скоєні нетяжкі злочини та статусні (ювенальні) проступки, якщо неповнолітній правопорушник визнав свою вину. Найбільш поширені види стягнень, які застосовують підліткові суди: написання апологетичного листа жертві правопорушення або апологетичного твору; відвідання занять з подолання наркотичної або алкогольної залежності; грошова реституція; зобов'язання взяти участь у судовому засіданні підліткового суду в якості присяжного [7]. Зазначене положення надасть можливість ефективно реагувати адміністраціям закладів освіти на дисциплінарні проступки учнів, як-то: необґрунтовані пропуски навчальних занять (прогули), зрив уроків, зухвале ставлення до вчителів та школярів.

В той же час, при притягненні до відповідальності порушника адміністрацією школи, накладені санкції будуть більш ефективними через можливість контролю за їх виконанням.

Шосте. Відсутність негативних наслідків. При притягненні неповнолітньої особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбачається настання такого негативного наслідку як судимість. Наявність судимості у неповнолітнього може стати перешкодою при реалізації своїх прав дитиною у майбутньому. Наприклад, неможливість вступу на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, бути прийнятим на службу в правоохоронні органи тощо.

Спираючись на вищевикладене, пропонуємо визначити ювенальну відповідальність, як комплексний інститут реагування державних та недержавних суб'єктів владних повноважень на деліктну поведінку дитини (неповнолітньої особи) із застосуванням заходів переконання та примусу з метою формування у неї правової культури та правової свідомості.

Крім того, запровадження інституту ювенальної відповідальності має поступово призвести до формування ювенального правопорядку. Зазначений правопорядок буде формуватися на основі міжнародно-правових та національно-правових документів, що орієнтують державу на реалізацію, охорону, захист прав, свобод та законних інтересів дітей від неправомірних діянь суб'єктів права. Міжнародно-правові та національні норми в галузі характеризуватимуть юридичну природу ювенального правопорядку [8].

Висновки. Резюмуючи викладене, можна констатувати готовність суспільства та держави та повного визначення правового статусу дитини, шляхом впровадження інституту ювенальної відповідальності. Виокремлення ювенальної відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності з її комплексним характером та специфічною методологією, має гарантувати належне дотримання прав дитини в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
2. Болсунова О.М. Аксиологія юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 62–65.
3. Крестовська Н. Ювенальне право України: підстави виокремлення галузі. *Право України*. 2008. № 8. С. 36–40.
4. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні : проект. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DCD49?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=69F43B16511091D2C325701A001DCD49&Content=500&> (дата звернення 29.07.2023).
5. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (дата звернення 30.07.2023).
6. Крестовська Н. Ювенальна відповідальність: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 31–35.
7. Butts J., Hoffman D., Buck J. Teen Courts in the United States: A Profile of Current Programs Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Fact Sheet. 1999. № 18. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/ojjdp/fs99118.pdf> (дата звернення 28.07.2023).
8. Опацький Р.М. Юридична природа ювенального правопорядку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 28–31. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270149/265501> (дата звернення 30.07.2023).